

"ERMƏNİ MƏSƏLƏSİ", "GENOSİD" ƏFSANƏSİ VƏ ERMƏNİ TERRORİZMİ

Həcər VERDİYEVA,
tarix elmləri doktoru

Tarixi reallığı obyektiv mövqedən araşdırmaq üçün hazırkı tədqiqat işi tarixilik prinsipinə istinadən, dəlillər və sübutlar əsasında tarixi gerçəkliyi öyrənməyi qarşıya məqsəd qoyur. Artıq bir çox onilliklərdir ki, müxtəlif ölkələrin bir sıra tədqiqatçıları özlərinin tarixşünaslıqlarının konsepsiyasına uyğun olaraq bu problemi öyrənməyə çalışmışlar. Problemin özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, həm sovet tarixşünaslığı, həm Qərb tarixşünaslığı məsələni araşdırarkən, aysberqin üst hissəsini götürmüş, "erməni məsələsi"nin ana xəttini təşkil edən "Böyük Ermənistan" ideyasına ilham verən Balkan düyünündə maraqlı olan Avropa dövlətlərinin siyasətini tənqid etmiş və "erməni məsələsi"nin ilk faciəsi olan XIX əsrin sonlarında Şərqi Anadoluda baş verən erməni iğtişaşlarının günahını Osmanlı imperiyasında görmüş, problemin coğrafi məkanı genişlənilib Mərkəzi Qafqaza keçdikcə isə, bölgədə milli qarşıdurmanın kəskinləşməsini çar mütləqiyyətində axtarmış və beləliklə, problemin ideoloqları və icraedici millətçi qüvvə nəzər-diqətdən yayınmış, məkrli erməni siyasəti pərdələnmiş və tarixi saxtalaşdırmaq mümkün olmuşdu. Problemə olan bu qeyri-obyektiv münasibət "erməni məsələsin"dən doğan separatçılıq, erməni millətçilərinin mübarizə vasitəsinə çevrilmiş terrorizmi və onların xülyəvi arzularının reallaşması naminə türk-müsəlman əhalisinə qarşı törətdikləri cinayətləri kölgədə qoymuşdu. Nəticədə erməni millətçi qüvvələri müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminə "genosid" əfsanəsini gətirmiş və özlərinin törətdikləri bəşəri cinayətləri kölgədə qoymağa nail olmuşlar.

Sonuncu rus-osmanlı müharibəsi Osmanlı dövlətinə çox ağır nəticələr gətirdi. Osmanlıların ağır sosial-siyasi proseslər durumunda olmasından istifadə edərək, ermənilər hələ San-Stefanoda sülh danışıqları gedərkən Osmanlı imperiyasının təbəəsi olmaq istəmədiyini bildirdilər. Halbuki Osmanlı dövlətində geniş səlahiyyətlərə malik olan və təhlükəsizliyi qorunan ermənilər cəmiyyətdə yüksək yer tutur, dövlət işlərinə cəlb olunurdular. Belə ki, yalnız XVII əsrdə vəzir-əzəm vəzifəsinə iki erməni: Xəlil Paşa və erməni Süleyman Paşa təyin olunmuşdu. 1876-cı ildə çağırılan Osmanlı imperiyasının Birinci Parlamentində də millət vəkilləri sırasında ermənilərin nümayəndələri vardı. Ermənilərin bu addımı Osmanlı dövlətinin hakim dairələrində onlara qarşı inamsızlığı yaratsa da, beynəlxalq münasibətlər sisteminə daxil olan "erməni məsələsi" Avropa diplomatiyasının istiqamətlərinə təsir etdi.

Tarixin belə bir zaman çərçivəsində "erməni məsələsinin" ana xətti "Böyük Ermənistan" ideyası formalaşmağa başlayır. IV əsrdə öz dövlətçiliyini itirən ermənilər, XIX əsrin son rübündə müstəqil erməni dövlətinin yaranmasının mümkünlüyünə inanır. Bu fikrin əsasını qoyan Van şəhərində yaşayan, bank sahibinin oğlu Partuqamyann olmuşdur. 1878-ci ildə o, dərs dediyi məktəbin şagirdləri içərisində "Böyük Ermənistan" ideyasını irəli sürmüş, bu ifrat ideyaya uyaraq ekstremist mövqeyə yuvarlanmış XIX əsrin 80-ci illərində "qan tökmədən azadlıq əldə edilmir" şüarını irəli sürmüşdü.

1885-ci ildə Partuqamyannın şagirdləri Fransadan Osmanlı imperiyasına gələrək "Ermənistlər" partiyasını yaradırlar. Partiyannın əsas məqsədi silahlı yolla ermənilərin özünüidarəetmə hüquqlarını əldə etmək idi. "Müstəqil erməni dövlətinin" yaradılması ideyasını 1887-ci ildə meydana gəlmiş "Hnçak" ("Zong") və 1890-cı ildə təşkil olunmuş "Daşnaksütun" ("İttifaq") partiyaları qəbul etmiş və Berlin traktatının 61-ci bəndi ilə razılaşmayaraq "bütün osmanlı ermənilərinə azadlıq verilməsini" tələb edirdilər ki, bu tələbin əsas mahiyyəti Kiçik Asiyannın altı vilayətinə - Van, Bitlis, Məmurətələziz, Diyarbəkir, Sivas və Ərzuruma "muxtariyyət" verilməsindən ibarət idi. Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün bu separatçı təşkilatlar, 1894-cü ildən başlayaraq Kiçik Asiyada iğtişaşlar və qiyamlar törədirlər. Erməni millətçilərinin dağıdıcı fəaliyyəti 1896-cı ilin yayına qədər "Hnçak" partiyasının nəzarəti altında olduğu halda, "Daşnaksütun" partiyası həmin ilin yayından etibarən erməni separatçı hərəkatında dominantlığı ələ almaq məqsədi ilə fasiləsiz terror aktları keçirir ki, bunların sırasında 1896-cı il avqustun 14-də İstanbulda Osmanlı bankına olan basqın dünya ictimaiyyətini lərzəyə salır.

Artıq həmin dövrdə Qərb dövlətləri və o cümlədən ABŞ erməni millətçilərinin yirtici terrorçu bir qüvvə olduğunu anlamış və ABŞ prezidenti Q.Klivlend erməni məkrini ifşa etmək məqsədi ilə 1895-ci ilin dekabrında bir qrup senatoru Osmanlı imperiyasına göndərmiş və onlar da gerçəkliyi təsdiqləyərək bildirmişlər ki, "erməni qırğınları yalandan başqa bir şey deyil". Bu reallıqla Kayzer Almaniyası da razılaşmışdı. Beləliklə, Qərb dövlətlərindən dəstək almaq ümidini itirən erməni separatçı hərəkatı səngiməmiş və 1905-ci il iyulun 21-də Sultan Əbdül Həmidə qarşı törədilən sui-qəsd erməni terror dalğasının birinci mərhələsinin sonuncu akkordu olmuşdu.

"Böyük Ermənistan" xülyasını Şərqi Anadoluda Osmanlı dövlətinin hesabına reallaşdırmağın mümkünsüzlüyünü başa düşən erməni separatçıları, XX əsrin əvvəllərində ərazi iddialarını Azərbaycan torpaqları, onun köklü əhalisi – azərbaycanlıların hesabına həyata keçirməyi məqsəd olaraq qarşıya qoyurlar. Osmanlı imperiyasından Mərkəzi Qafqaza köçən on minlərlə zinvər (yaraqlı) bölgədə millətçi hərəkatın əsas hərəkatverici qüvvəsi olur və erməni-qriqoryan kilsəsinin ideya rəhbərliyi və "Daşnaksütun" partiyasının əməli fəaliyyəti

nəticəsində 1905-1906 - cı illərdə erməni-azərbaycanlı qarşıdurmasının birinci fazası baş verir. Bu dövrdə erməni millətçilərinin terror fəaliyyətinin miqyası Qafqazda və ilk növbədə Şimali Azərbaycanda bütün çərçivə hüduqlarını o dərəcədə aşmışdı ki, hətta erməni separatçıların təsir dairəsində olan və ailəsinin "bir üzvü" kimi daşnak keşiş Mesropu qəbul edən və onun göstərişlərinə əməl edən Qafqaz canişini İ.İ.Vorontsov- Daşkov 1906-cı ilin fevralında, təlatümlü Qafqaza xüsusi təsir göstərən erməni-azərbaycanlı qarşıdurmasını dayandırmaq məqsədi ilə, Tiflisdə müşavirə çağırmaq məcburiyyətində qalır. Müşavirənin əsas məqsədi bölgədə ictimai-siyasi sabitliyi əldə etmək idi və bununla bağlı olaraq gündəliyə "Qafqazda terrorizm haqqında" məsələ daxil edilmiş və qəbul edilən qətnamə "Daşnaksütun" partiyasının terrorçu fəaliyyətini pisləmişdi ki, bu sənədin də böyük tarixi əhəmiyyəti ondan ibarət idi ki, ilk dəfə olaraq Rusiya imperiyası dövlət səviyyəsində erməni millətçi təşkilatlarına "terrorçu" damğası vurmuşdu.

* * *

"Erməni məsələsinin" birinci fazasında erməni millətçiləri əməli nəticələr əldə etməsələr də, "Böyük Ermənistan" ideyasından ol çəkmədilər. Hazırkı tədqiqat obyektinin ikinci hissəsi erməni millətçi hərəkatının Birinci Dünya müharibəsi illərində törətdikləri bəşəri cinayətlərin acı nəticəsi olan "genosid" əfsanəsinin həqiqətlərini göstərməyi qarşıya məqsəd qoyur.

Osmanlı imperiyasında erməni qiyamları Birinci Dünya müharibəsi illərində yenidən alovlandı. Müharibənin ilk günlərindən erməni millətçi hərəkatının liderləri Rusiyaya olan ümidlərini gizlətmirlər. Belə ki, Qafqaz canişini V.Georqa göndərdiyi məktubunda təmkinli olmağı məsləhət görsə də, ermənilərə Osmanlı imperiyasında "beşinci kolon" kimi baxan II Nikolay 1914-cü il 17 sentyabr müraciətində onları "mütləqiyyət ətrafında" birləşməyə çağırmışdı. 1914-cü ilin noyabrında isə imperator V.Georqla görüşündə onu əmin etmişdi ki, "erməni məsələsi" sülh danışıqları zamanı öz həllini tapacaq.

1915-ci ilin əvvəllərində rus Qafqaz ordusu cəbhənin cənub istiqamətində qəflətən zərbə endirir və Van gölü istiqamətində hücum əməliyyatı keçirdikdən sonra erməni yaraqlıları Şərqi Anadoluda qiyamlar qaldırır və bu məkanda türk-müsəlman əhalisinə qarşı etnik "təmizləmə" siyasəti aparır. Belə bir şəraitdə dövlətdə sabitliyi bərqərar etmək üçün gənc türklər radikal addımlar atmağa məcbur olurlar. Türk-müsəlman əhalisinə qarşı zor işlədən erməni separatçı hərəkatını dayandırmaq məqsədi ilə İstanbulda və ölkənin digər iri şəhərlərində Tələt paşanın 1915-ci il 24 aprel təmimi məktubu əsasında erməni millətçilərinin ideoloji ilhamvericiləri olan qatı daşnaklar həbs olunurlar. Beləliklə, 24 aprel 1915-ci il tarixin saxtalaşdırıcılarının iddia etdiyi kimi ermənilərin soyqırımı yox, sadəcə dövlətçiliyi və Osmanlı dövlətinin ərazi bütövlüyünü qorumaq məqsədi ilə Osmanlı hakim dairələrinin atdığı zəruri addım olmuşdu. Eyni zamanda dövlət üçün böyük bir təhlükə kimi qalmaqda davam edən erməni amilini ictimai-siyasi həyatdan çıxarmaq məqsədi ilə hakim dairələr 1915-ci il 26 may fərmanına əsasən erməni əhalisini Şərqi Anadoludan ölkənin şərq əyalətlərində - Diyarbəkir, Fərat vadisi, Urfə və Süleymaniyyə ətrafında yerləşdirilməsinə qərar verir. Bu tarixi həqiqətləri saxtalaşdıran erməni millətçiləri isə 1965-ci ildən etibarən keçmiş SSRİ-də "Daşnaksütun" partiyasının bir nömrəli rezidenti olan A.Mikoyanın fitvası ilə, dünya ictimaiyyətini "genosid" əfsanəsinə inandırmağa çalışır. Və bu zaman belə bir gerçəklik unudulur ki, erməni millətçilərinin 1915-1916-cı illərdə törətdikləri vəhşiliklər nəticəsində 750.000 - 1.600.000-ə qədər türk müsəlman əhalisi Şərqi Anadoluda fiziki cəhətdən məhv edilmiş, 850.000 – dən çox türk-müsəlman Rusiya işğal bölgəsində erməni zorakılığından qurtulmaq üçün qaçqınlıq həyatını yaşamışdır. Bu problemi öyrənən ABŞ tədqiqatçıları E.Fayql türk-müsəlman dünyasının geniş bir bölgəsini - Egey dənizindən Aralıq dənizinə, Qara dənizdən Qafqaza qədər olan bir coğrafi məkanı götürərək, 1915-1918-ci illərdə erməni yaraqlılarının 2,5 milyon müsəlmanı qətlə yetirdiyini göstərir.

Törətdikləri vəhşiliklərə görə dünya ictimaiyyəti qarşısında cavab verməli olacağını başa düşən daşnaklar, müharibənin sonunda daha da azğınlaşaraq kütləvi qırğınlardan çəkinmir və 1918-ci ilin fevralında Ərzurumda Andronikin quldur dəstələri ağılaşmaz cinayətlər törədir. Həmin dövrdə erməni millətçilərinə himayədarlığı Rusiya bolşevikləri edir və V.Lenin hökuməti "təmənnasız olaraq 6.194.784 rubl vəsait ayırır". "Türkiyə ermənilərinə muxtariyyət" dekretini həyata keçirmək məqsədi ilə bolşevizmi "süngü ucunda" yaymaq prinsipinə əsaslanan V.Lenin və onun kampaniyası S.Şaumyana Şərqi Anadoluda sovet hakimiyyətini qurmağı tapşırır və Qafqazın fəvqəladə komissar mandatını ona verir. Lakin Kiçik Asiyaya tələsməyən və bu tapşırığın reallıqdan uzaq olduğunu başa düşən S.Şaumyan Bakıda mart qırğınlılarının "ilhamvericisi" olur. Ancaq 1918-ci il mart soyqırımı Bakı hadisələri ilə sonuclanmır və Şamaxıda, Qubada, Göyçayda daşnaklar daha ağır cinayətlər törədirlər. Öz növbəsində türk-müsəlman dünyasının qatı düşməni olan Andronik, anti-azərbaycan siyasətini qarşıya bir məqsəd kimi qoyan S.Şaumyanın çağırışı ilə Bakıya yaxınlaşa bilmədiyi üçün Naxçıvanda, Zəngəzurda, Gümrüdə və ümumən İrəvan quberniyasının ayrı-ayrı qəzalarında Azərbaycan xalqına qarşı qırğınlılar törədir.

Göstərilən dəlillər və sübutlar birmənalı olaraq, erməni millətçilərinin və onların ideoloqlarının, habelə Qərbdə olan havadarlarının uydurduqları "genosid" əfsanəsinə alt-üst edir.

Birinci Dünya müharibəsinin nəticələrinə görə erməni separatçıları "Böyük Ermənistan" ideyasını reallaşdırma bilməsələr də, Azərbaycan torpaqları hesabına Ararat Respublikasını elan edir, daha sonra bolşeviklərlə sövdələşərək Zəngəzuru ələ keçirirlər.

Tədqiqatın üçüncü tərkib hissəsini araşdırarkən erməni terror təşkilatlarının Birinci Dünya müharibəsindən sonrakı fəaliyyəti izlənilir. Müharibənin nəticələri ilə razılaşmayan erməni millətçiləri "Daşnaksütun" partiyası tərkibində "Qisas" adlı terror təşkilatı təsis edir ki, bu qurumun qarşıya qoyduğu məqsəd ittihadçıları fiziki cəhətdən məhv etmək idi. Bu məqsədi həyata keçirərkən erməni millətçiləri Türkiyə və türkdilli xalqların nümayəndələrinə qarşı terror aktları törədirlər.

Erməni separatizminin sonrakı püskürtüsü İkinci Dünya müharibəsi illərində baş verir. "Böyük Ermənistan" ideyası sayıqlamasından əl çəkməyən erməni separatçıları öz çoxəsrlik xülyalarını gerçəkləşdirmək üçün İkinci Dünya müharibəsi dövründə bir çox xalqlara qarşı ağır cinayətlər törətməkdən çəkinmirlər. Belə ki, İngiltərənin yardımından məhrum olan və sovet bolşevizmindən narazı qalan erməni daşnakları ümidlərini Hitler cəbr aparatına yönəlmiş, müharibənin hələ ilk dövründə reyxin xidmətinə 27.000 erməni yaraqlısı daxil olmuş və Birinci Dünya müharibəsi illərində özünün cəza dəstələri ilə qanlı izlər qoymuş quldur Dro, erməni millətçi batalyonunun təşkili ilə məşğul olmuş və "Dromedor" zonderkomandasını yaradaraq yəhudilərin fiziki məhvini qarşıya məqsəd qoymuşdu.

Erməni terrorizminin yeni dalğası XX əsrin 70-ci illərində özünün yeni mərhələsinə qədəm qoydu. Fransa, İngiltərə, ABŞ, Yaxın Şərq ölkələrinin erməni təşkilatları İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə aparılan siyasi mübarizənin qeyri-effektivliyini göstərərək, "erməni məsələsi"nin həllində mübarizə vasitəsi kimi terrora əsaslanmağı məqsəduyğun hesab etdilər. Məhz bu dövrdə özünün qəddar terror fəaliyyəti ilə seçilən ASALA - 1975-ci ildə təsis edilmiş, "Daşnaksütun" partiyasının tərkibində "Erməni inqilab ordusu", "Ermənilərin yeni müqaviməti", "Erməni azadlıq təşkilatı" və digərləri yaranmışdı ki, bu terrorçu təşkilatların əsas hədəfi Türkiyə Respublikasının tanınmış nümayəndələri və "erməni məsələsinin" mahiyyətini açıqlayan ABŞ tədqiqatçı-ekspertləri olmuşlar.

XX əsrin sonlarında erməni terrorizmi Azərbaycana qarşı açıq şəkildə yönəlmiş və qondarma "Dağlıq Qarabağ" probleminin hazırkı fazasında Azərbaycan xalqına qarşı qanlı cinayətlər törətmiş və dövlət səviyyəsinə yüksəlmişdir. Ermənistan Respublikasının eks-prezidenti R.Koçaryan "Böyük Ermənistan" ideyasının tərkib hissəsi olan qondarma "Dağlıq Qarabağ" problemini zor gücü ilə həll etmək məqsədi ilə I Qarabağ müharibəsi zamanı Suriyadan, İrandan, İordaniyadan, Kanada və Fransadan gələn yaraqlılardan terrorçu - "Dağlıq Qarabağ özünü müdafiə" adlı hərbi qüvvə yaratmışdır. Erməni-terrorizmi məsələsinə toxunan BMT-nin terrorizm və insan hüquqları üzrə xüsusi məruzəçisi Kalliofi K.Kofa hesab edir ki, dövlət terrorizminin müxtəlif növlərindən biri də etnik əlamətə görə öz ərazisində, ya işğal edilmiş ərazidə zor tətbiq etməkdir. Azərbaycan xalqına qarşı son 20 ildə törətdiyi vəhşiliklər əyani olaraq sübut edir ki, ərazi iddiaları ilə çıxış edən erməni separatçıları dövlət terrorizmi səviyyəsinə qalxmış, beynəlxalq terrorist qüvvəyə çevrilmişlər.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq, nəticədə qeyd etmək lazımdır ki, yaranma tarixindən çağdaş dövrümüzdə qədər özünün məqsədyönlü separatçı məqsədini əsas götürən erməni millətçi hərəkatı müasir dünyamızda ərazi iddialarının coğrafi çərçivəsini genişləndirmiş, dövlət və beynəlxalq terrorizm səviyyəsinə yüksəlmiş və dünya ictimaiyyəti üçün böyük təhlükəyə çevrilmişdir. Hazırkı işin də əsas məqsədi bu tarixi gerçəkliyin həqiqətlərini göstərməkdir.

Ədəbiyyat:

1. Гюрун Кямуран. Армянское досье. Баку, 1993.
2. Мансуров А. Белые пятна истории и перестройка. Баку, 1990.
3. Малевил де Жорж Армянская трагедия 1915 года. Баку, 1990 (перевод с французского).
4. Маевский В.Ф. Армяно-татарская смута на Кавказе, как один из фазисов армянского вопроса (вып. дан. оригинала., Тифлис, 1915), Баку, 1993.
5. Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə. Bakı. 1990.
6. Musayev İ. Erməni genosidi, yoxsa türk-müsəlman soyqırımı. Birinci kitab. Bakı, 2001.
7. Маккарти Дж., Маккарти К. Тюрки и армяне. Руководство по армянскому вопросу Баку, 1996 (Перевод с английского).
8. Мустафаев Р. Марши смерти, ж.İRS N 1, 2008.
9. Файгл Эрик. Правда о терроре. Баку. 2000.
10. Севдпмалиев Р. Международный терроризм - глобальная проблема современности. Баку, 2004.